
Tarihi Serüveni İçinde Kur'an İslam'ı Söylemi

HAMDİ ÇİLİNGİR

Özet: “Kur'an İslâm'ı” tabirinde “Kur'an”ın merkezîyetiği özellikle vurgulanmak istenmiştir. Elbette ki geleneksel İslâm anlayışında da Kur'an merkezdedir. Ancak Kur'an'ın merkezde olması geleneksel İslâm anlayışında Kur'an'la birlikte kendilerine kaynak olarak başvuru olan sünnet, icma, kıyas gibi kavramlarla da yakından ilintilidir. Oysa modern dönemde çokça dillendirilen “Kur'an İslâm'ı” söylemi, sünnet ve hadisleri saf dışı bırakıp bütün düşünsel ve pratiksel çıkarımlarını Kur'an metnine dayandırmak isteyen bir söylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar bu söylemin İslâm tarihinde Hariciler, Mutezile gibi bazı gruplarca da dillendirildiği iddia edilse de Hint alt kıtasında ‘Kuraniyyun’ ekolünün savunduğu manada bir anlayış Müslümanlar arasında her halde nev-zuhur bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Biz makalemizde, bu söylem incelenirken atf yapılan tarihsel serüvene de değinmekle birlikte modern dönemdeki hadis-sünnet muhalifi anlayış üzerine yoğunlaştık.

Anahtar Kelimeler: Haricilik, Mutezile, hadis, sünnet, Kuraniyyun, Kur'an İslâm'ı

Abstract: The term “Qur'anic Islam” stresses the centrality of Qur'an. Of course in the traditional understanding of Islam, Qur'an is centered as well. Yet, beyond that, the idea of Qur'anic centrality in the traditional understanding of Islam also implies the other central concepts such Sunnah, Icma and Syllogism. However, on the other hand, in the modern discourse on the Qur'anic Islam, there is no highlights for these central concepts alongside with Qur'an. Therefore Qur'an is considered alone without regarding Sunnah and Hadith. Although some claim that this kind of propensities have advocated in the Islamic history by Khavaric and Mutazila, the ideas supported by the Quraniyyun school in Indian subcontinent have now considered as brand-new movement among Muslims. In this article, I analyze this modern discourse and concentrate on the defiance against Hadith-Sunnah in modern times.

Key Words: Khavaric, Mutazila, Hadith, Sunnah, Qur'aniyyun, Qur'anic Islam

Atf©: Çilingir, Hamdi, “Tarihi Serüveni İçinde Kur'an İslâm'ı Söylemi”. *İLEM Yıllık*, yıl 1, sayı 1, 2006, s. 93-112

610 tarihinden itibaren vahyin ilk muhatabı olarak Hz. Peygamber'in vazifesi kendisine indirilene tebliğ etmek (24/45), insanları tebliğ ettiği dine davet etmek (33/46, 82/21), dinin ilke ve esaslarını açıklayıp beyan etmek (16/44), beyan ettiği hususları bizzat yaşamak ve öğretmek (2/151, 3/164, 62/2), gönderildiği toplumu bu ilke ve esaslar doğrultusunda yönetip yönlendirmek (4/105) ve yeni bir toplum modeli oluşturmak olmuştur. Hz. Peygamber'in, bütün bunları yaparken çeşitli söz, fiil ve takrirleri (onay) olmuş ve gerek sözleriyle gerekse tatbikat ve takrirleriyle ilahî vahyin insanlara ulaştırılıp anlaşılmasında *en güzel örnek (üsve-i hasene)* olma vasfını kazanmıştır (el-Ahzâb 33/21.). İlahî öğretilerle beşerî ideolojiler arasındaki belirgin fark, ilahî öğretilerin örneklik üzerine bina edilmesidir. Bundan dolayı vahyin ilk muhatabı olarak Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl okuduğu, anladığı ve bunu nasıl hayatında tatbik ettiğine tarih boyunca müslümanlar büyük önem vermişlerdir.

Nasıl ki dinin teorik kaynağı Kur'an ise, pratik kaynağı da Hz. Peygamberdir.¹ Bu ikisini birbirinden ayırmak, hakikat ile hayatı birbirinden ayırmaktır. Peygamber ilâhî mesajı hayata dönüştüren ilk muhataptır. *Mesajı hayata dönüştüren ilk muhatapla mesajın arasını ayırdığınızda, aslında mesajı hayata bağlayan ana damarı koparmış olursunuz.* Hz. Peygamber'in *iletme* de dahil mesajı *okuma* (ikra) ve *açıklama* (beyan) misyonu Kur'an'ın ona yüklediği görevlerden bazılarıdır (16/44). Onun, çerçevesi Kur'an ile belirlenmiş bu misyonunu, hiçbir Müslüman göz ardı edemez. Zaten, en aşırı söylemlerle çıkan gruplar dahil hiçbir müslümanın, Hz. Peygamber'in peygamberlik misyonunu yok sayması ya da inkâr etmesi söz konusu olmamıştır (İslâmoğlu, 2004:9).

Sünnetin, Kur'an'dan sonra dinin ikinci kaynağı olduğunda ittifak vardır. Ancak tarih boyunca sünnete bakış açısı olarak hâkim olan görüş bu olmasına rağmen zaman zaman sünnetin ve hadislerin bu konumunu eleştiren, İslâm dünyasındaki hakim telakiden farklılık gösteren bazı düşünceler ve bunları savunanlar da yok değildir. Günümüzde "Kur'an İslâm'ı" olarak ifade edilen görüşün muhtevası, bu görüşü benimseyen kişilere göre farklılık arzedebilir. Hint Alt Kıtası'nda *Kuraniyyun* ekolü tarafından en belirgin şekilde savunulan bu görüşü ele alan eserler incelendiğinde, bu hareketin İslâm Tarihindeki arka planı olarak öngörülen Hariciler, Mutezile gibi bazı ekoller zikredilir. Haricilerin, Mutezile'nin topyekûn hadis-sünnet münkiri olarak kabul edilmesi

¹ Dinin 'teorik kaynağı' olarak Kur'an'ı ele alırken Hz. Peygamber'in teoriye dair Kur'an'ın zikrettiği dışında herhangi bir şeyi ifade etmediği ya da Kur'an'ın sadece teori kaynağı olduğu zannedilmemelidir. Dinin ibâdât -abdestin nasıl alınacağı, orucun vakitleri vb.- ve muamelata (amelî yönü) -miras hukuku, boşanma hukuku vb.- taalluk eden hükümleri Kur'an'da bulabiliriz. Aynı şekilde kadere iman gibi dinin nazari yönüne ilişkin olarak değerlendirilebilecek hadislerin olduğu da aşîkârdır. Dolayısıyla her iki kaynağın da hem amelî hem de nazarî hususiyetler taşıdığı gözden kaçırılmamalıdır.

mümkün olmasa da, her iki grubun bazı alt kolları veya ekol içerisinde çok uç görüşleri savunan kimselerin varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki grubun da hadis/sünnet hakkındaki görüşlerinin ayrıntılı çalışmalara muhtaç olduğunu zikredersek biz bu konudaki bazı bilgileri aktardıktan sonra şarkiyatçılar hakkında bazı mülâhazalara ve asıl konumuz olan günümüz “Kur'an İslâm'ı” söylemine değineceğiz.

Bilindiği gibi, İslâm'da ilk ortaya çıkan mezheplerden biri Hariciler'dir. Çoğunluğunu bedevilerin oluşturduğu Hariciler, ilk defa Hz. Ali (v.h. 40) ve Muaviye (v.h. 60) arasında patlak veren *Siffin* savaşından sonra (h. 37) ortaya çıkmışlardır. Hariciler, “Allah'tan başka hüküm verecek yoktur.” hükmünü bayraklaştırmışlardır.

Bir taraftan Haricilerin sünneti reddettikleri, diğer taraftan da sünnete bağlılıkları gibi birbirine zıt rivayetler söz konusudur. Ancak, Haricilerinin hadisleri reddettikleri şeklindeki kanaat, aralarında bir ayrıma gidilmemesinden kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle, Hariciler içerisinde hem sünnete bağlı olanlar, hem de reddedenler bulunmaktadır. Bunların içerisinde fert olarak sünnete bağlı olanlar bulunduğu gibi, İbâdiler gibi Ehl-i Sünnete yakın bazı gruplar da vardır. Oldukça erken bir dönemde yaşamış İbâdilerin âlimlerinden olan Rebi' b. Habib (v.h. 170)'in ‘El-Câmiu's-Sahih’ adındaki eseri, tamamen bir hadis kitabıdır (Çakin, 1998:94-101).²

İbn Teymiyye Haricilerin Kur'an'ı ta'zîmleri ve ona uyma isteklerine rağmen, sünnetteki recm cezası gibi, kanaatlerince Kur'an'a muhalif olduklarını düşündükleri hükümleri reddettiklerini, sünnetin bağlayıcı olmadığına ve sünnete ittibâ edilmesinin gerekmediğine inandıklarını nakletmiş (İbn Teymiyye, 1983:156), Abdülkâhîr el-Bağdadî, sünnetle sabit olmuş açık emirleri inkâr ettikleri gerekçesiyle, Haricileri sünneti bütünüyle inkâr edenler arasında saymış olsa da (el-Bağdadî, 1981:19) yukarıda da belirttiğimiz gibi bu durum Hariciler arasında ayırım yapılmamasından ve bu grup içerisindeki bazı uç grupların görüşlerinin bütün ekole nisbet edilmesinden kaynaklanmış olabilir.

Sonuç olarak şunu ifade edebiliriz ki, Haricilerin bir bölümünün sünneti/hadisleri inkâr ettikleri düşünülse de (ki bu inkarın topyekün bir inkar olmaması da muhtemeldir) bunda en büyük etken, özellikle *Tahkîm meselesinden* sonra hadis/sünneti aktaran sahabenin büyük bir kısmını *adil* saymamaları (yani dine dair bilgilerin onlardan alınamayacağını kabul etmeleri) ve onlardan gelen haberleri doğal olarak reddetmeleridir. İlk siyasî firkalardan Hariciler'in, prensipte hadisleri kabul etmelerine ve sahabeyi adil saymalarına rağmen, hakem olayı sonrasında bazı sahabenin rivayet ettiği hadisleri kabul etmemeleri konusunun ayrı bir araştırmada ortaya konul-

² Rebi b. Habib'in eseri günümüzde matbu olarak bulunabilmektedir. Bkz. *er-Rabi b. Habib*, 1995.

ması gerektiğini hatırlatarak konumuzla alakalı olarak önem arzeden Mutezile'nin hadis ve sünnet'e bakışına da kısaca temas etmek istiyoruz.

Mutezile ve Hadis/Sünnet

Hicrî II. asrın başlarında, zamanının önemli bir ilim merkezi olan Basra'da³ ortaya çıkan, islâmî bilgi alanına akli etkin bir şekilde sokan ve kullanan, islâm akaidini akli metodlar ışığında açıklamaya ve savunmaya çalışan bir kelam okulu/ekolü olarak tanınan Mutezile, Emeviler döneminde ortaya çıkmış Abbasiler döneminde daha da gelişmiş ve uzun bir süre İslâm düşüncesini etkilemiştir.

Mutezile'nin ortaya çıkışı hakkında farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte⁴ özetle, başlangıçta müslümanlar arasında zuhur eden siyasî ihtilâflar, hemen arkasından yabancı dinlerin, kültürlerin tesiri ve civardaki felsefî cereyanlar, Mutezile'nin zuhurunda ve şekil değiştirmesinde en önemli unsurlar olmuştur (Işık, 1967:28-49).

Ortaya çıktığı hicrî I. yüzyıldan itibaren Mutezile alimlerinin hadislere ve sünnete bakışı tartışma konusu olmuş ve yaklaşımları dolayısıyla, Ehl-i Sünnet uleması tarafından ciddi eleştirilere tâbi tutulmuştur. Geliştirdikleri *el-usûlü'l hamse*⁵ çerçevesinde, İslâm öncesinde felsefî akımlardan etkilenmiş insanlara İslâm'ı tanıtabilmek için konuları akli bir bakış açısıyla anlatmayı prensip edinmişlerdir. Ne var ki kendilerinin de İslâm'ı savunma gayesiyle başladıkları Yunan felsefesi ile meşguliyetleri, fikrî yapılarının teşekkülünde önemli bir yer tutmuştur. Bu sebeple nakli konularda dahi meseleleri aklileştirme gayreti içinde olmuşlar, onların bu özellikleri daha sonra Ehl-i Sünnet kelâmcıları tarafından da bir ölçüde sürdürülmüştür (Hatiboğlu, 2004:35-36). Mutezile'nin önde gelen mensuplarından Cahız'ın, *akılla tartılmayan hiç bir bilginin yakîn ifade etmeyeceği* şeklindeki sözleri (Işık, 1967:79; bkz. Cahız, *Kitâbu'l Hayevân*), Mutezile'nin akla ne kadar önem verdiğine işaret eder.

Siyasî ihtilâflara paralel olarak fırkaların ortaya çıktığı döneme kadar sünnet, tartışmasız olarak Kur'an'dan sonra dinde ikinci kaynak kabul edilmişti. Bu dönemde insanlar, hüküm istinbâti için Kur'an'da nass bulamadıkları zaman sünnete başvuruyorlardı. İhtilâflardan sonra hadisleri korumaya yönelik bütün tedbirlere rağmen, herhangi bir siyasî fırkaya mensubiyeti bilinemeyen bir grup tarafından sünnetin İs-

³ Mutezile'nin ortaya çıktığı bölge hakkındaki mülâhazalar için bkz. Emin, 1965:28.

⁴ Bu görüşler için bkz. Hansu, 2004:41-52.

⁵ Beş asıl/esas manasına gelen *El-usûlü'l hamse*, Mutezile'nin, dinin teolojik çerçevesini oturttukları *tevhid, adalet, va'd ve vâid, el-menzile beyne'l-menzile ve son olarak emr-i bi'l-maruf ve'n-nehî ani'l-münker* olmak üzere beş temel ilkeyi ifade etmektedir.

lâm teşriinde asıllardan birisi sayılıp sayılamayacağı ve eğer asılsa hangi tür hadisle-re güvenileceği konusu tartışılmaya başlandı (Hatiboğlu, 2004:40). İmam Şafiî *Cimâu'l ilm'*inde bu fikirleri savunan bir kişi ile yaptığı bir münâkaşasını zikreder (Bkz. eş-Şafii, 1984:367-374). Şafii'nin döneminde Basra'da yaygınlaşmış Mutezili hareketin imamları Ehl-i Hadis'e karşı besledikleri husumetleriyle meşhur idiler.

Şafii, kendi döneminde dinde hüküm koyma açısından genelde sünnetin hücciyetini inkâr eden ve mütevâtir olmayan sünnetin (Haber-i Hassa) hücciyetini inkâr eden iki ayrı gruptan söz etmiştir (Eş-Şafii, 1940:13, 46). Şafii'nin münâkaşa ettiği kişi veya yaklaşımın temel düşüncesi şu şekilde özetlenebilir: *Kur'an'da her şey açıklanmıştır. Zannî olan hadisin, kat'î olan Kur'an'a ilâve olarak yeni bir hüküm getirmesi mümkün değildir. Şayet sünnet Kur'an'ın hükmünü teyit eden ilâve bir hüküm bidirirse, burada da uyulan sünnet değil Kur'an'dır. Râviler vasıtasıyla nakledilen hadislerin yalan ihtimalinden uzak olması mümkün değildir.* (Hatiboğlu: 2004:40-41)

Şafii'nin tartıştığı kişinin kim ve hangi gruba mensup olduğu açık olmasa da, Şafii'nin bu kişinin Basralı olduğunu söylemesinden yola çıkarak bazı araştırmacılar bu kişinin Mutezile'ye mensup olduğunu ifade etmişler, (Hudari, 1974:198) bazı araştırmacılar da Şafii'nin söz ettiği grubun Haricilerin bir kolu olan ve aykırı görüşleriyle tanınan Ezarika'nın olabileceğini iddia etmiştir. (Bkz. Hansu, 2004:307, 308)

Genelde Mutezile alimlerinin hadis/sünnet hakkındaki görüşleri, Muhaddislerin görüşlerinden ve kriterlerinden biraz farklılık gösterir. Bu yüzden, Mutezile ile Muhaddisler arasında sert tartışmalar da yaşanmıştır. Özellikle en-Nazzam, hadisçilere karşı yönelttiği sert eleştirileri ile tanınmıştır. (ed-Dineveri, 1989:115)

Özellikle Mutezile'nin Nazzâmiyye koluna mensup bir grup âlim, hem mütevâtir hem de âhâd haberlerin yalan olma ihtimalinin bulunduğunu, dolayısıyla onlarla amel edilmesinin gerekmediğini savunurken, diğer bir grup, yalan olma ihtimaline binâen âhâd rivayetler şeklinde gelen sünneti inkâr etmişlerdir. Mutezile'nin Kur'an'da bulunan ancak görüşlerine muhalif meselelerde ayetleri uzak yorumlarla tevil etme şeklinde tezahür eden yaklaşımları hadisler söz konusu olunca inkâr şeklinde tezâhür etmiştir. Mutezile alimleri mutlak olarak haber-i vahidleri hüccet kabul etmeseler de Ebü'l Hüseyin el-Basri, Hz. Peygamber'e nispeti kesinleşen kısmını, benzeri deliller arasında teâruz yoksa kabul edilmesinin vacib olduğunu, teâruz bulunması durumunda ise te'vile gidilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yine Mutezile'ye göre manası açıklanamayan haberler, aklen ve naklen reddedilir. (Hatiboğlu, 2004:44 -49)

Mutezile alimlerinin mütevâtirin zarûri ilim ifade ettiği hususunda Ehl-i Sünnet'e benzer olması, aynı hadisleri mütevâtir kabul etmeleri anlamına gelmez. Ancak onların

prensipte de olsa mütevâtir haberi kabul etmeleri Ehl-i Sünnet âlimlerince küfürle itham edilmelerine engel olmuştur. Mutezile alimlerinin mütevâtir haber hakkındaki bu kanaatleri sebebiyle olmalı ki Fazlurrahman, İster Hâricî ister Mutezilî olsun, klâsik İslâm'da hiçbir grubun sünnetin geçerliliğini inkâr etmediğini, Mutezile'nin hadis karşısı bir ekol şeklinde düşünülmesinin yanlış olduğunu, onların hadisler hakkında kısmen ve dolaylı şekilde şüphe ettiklerini ifade etmiştir. (Fazlurrahman, 2004:61-62) Yine Fazlurrahman, Mutezile'nin ortaya çıkışının, bir disiplin olarak hadisin ortaya çıkışı ve bağlayıcı konuma getirilmesi ile doğrudan alâkası bulunduğunu, bu sebeple bazı akılcı Mutezile alimlerinin hadise karşı şüphecî bir tavır takınmaya yöneldiği şeklindeki tezini savunmuştur. (Fazlurrahman, 2004:116-117)

Sonuç olarak Mutezile'nin genel olarak hadis konusunda muhaddislerden farklı görüşler ileri sürdüğünü, bir hadisin kabulü için farklı şartlar aradıklarını, hatta mezhep içerisinde bu genel eğilimden farklı ve uç noktalara da varan Ebu'l Huzeyl ve Nazam gibi görüş sahiplerinin de olduğunu görmek mümkün olsa da Mutezile'yi topyekûn hadis/sünnet münkeri kabul etmek mümkün değildir. Nitekim çağdaş araştırmacılarından el-A'zamî de, Mutezile'nin ümmetin cumhuri gibi hadisleri delil olarak kabul ettiğini, görüşlerine uymayan bazı hadisleri reddetmiş olsa da, içlerinde, hadisleri bir bütün olarak reddeden kimsenin olmadığını ifade etmiştir. (el -A'zamî, 1985:25)

Yine Mutezile'nin öncelikle kendini bir *Kelam okulu* olarak tanımladığını ve öncelikli hedefinin İslâm inanç esaslarını/akîdesini savunmak ve bu esasları aklî ilkeler ışığında yorumlamak olduğunu unutmamak gerekir. Bu durum da onları, inanç esasları durumuna gelebilecek her türlü rivayeti dikkatle incelemeye, bu konuda sıkı tedbirler almaya yöneltmiş, belki ilgi alanlarının daha çok *İslâm'ın inanç esasları* olması, eserlerinde çok az sayıda hadis kullanmalarına neden olmuştur.

Fikrî Arka Plân: Şarkiyatçılar ve Sünnet

Hadis ve sünnetin geniş çapta tartışılmasına ve bu konuda bir çok tenkidin ortaya çıkmasına modern dönemde Batılı araştırmacıların çalışmaları neden olmuştur. Oryantalistlerin bu konudaki düşünceleri, sadece kendi sınırlarında kalmamış, İslâm dünyasındaki bir çok kimseyi de etkilemiştir.

Gerek şarkiyatçılar gerekse modernistler tarafından yöneltilen eleştirilerde, öncelikle sünnetin bağlayıcılığı, sözlü rivayetin güvenilirliği, sened tenkîdi gibi konulardaki temel yaklaşımlar tartışma konusu edilmiştir. Batılı İslâm araştırmacıları, gerek Kur'an'ı gerekse hadisleri, dinî ve ilâhî birer metin kabul etmemişler, onları insan ürünü ve her türlü müdahaleye açık metinler olarak görmüşlerdir. Şarkiyatçılar tarafından İslâm üzerine şumüllü araştırmaların yapılmaya başlamasından bu yana *bibli-*

cal criticism (Kitâb-ı Mukaddes tenkidi) yöntemi, historical criticism (tarihî tenkit) adıyla özellikle hadislere ve ilk devir İslâm kaynaklarına da uygulanagelmıştır. Bu metodun yanında şarkiyatçılar, kendi dinî düşüncelerini bir şekilde araştırmalarına yansıtmiş, metodlarını dinî şuurlarının da tesiriyle geliştirmeye çalışmış, kendi dinlerindeki bazı efsaneleri anlamada uyguladıkları bazı yöntemleri hadislerin tenkidinde de kullanmışlardır. (Hatiboğlu, 2004:52-53)

G. H. A. Juynboll'ün belirttiğine göre hadislerin büyük bir kısmının uydurma olduğunu ilk defa Avusturyalı şarkiyatçı Aloys Sprenger iddia etmiştir. Juynboll, onun *Sahih-i Buhâri*'deki hadislerin en az yarısının sahih bulunduğunu kabul eden Reinhart Dozy, Weil ve William Muir'den daha şüpheli olduğunu ortaya koymuştur. (Juynboll, 1969:1)

Şarkiyatçılar, Hz. Peygamber'in hadisleri yazmayı yasaklaması sebebiyle sahâbe tarafından pek az hadisin rivâyet edildiğini, hadis külliyyatını dolduran rivayetlerin çoğunun Hz. Muhammed ile ilgisi bulunmadığını, bunların, ortaya çıkan yeni meselelere çözüm getirmek için hicrî II. (m. VIII.) ve III. (m. IX.) yüzyıllarda İslâm hukukçuları tarafından uydurulduğunu ileri sürerler. Ayrıca hadislerin farklı görüşlere mensup kimseler tarafından ortaya atılması yüzünden birbirleriyle çeliştiğini, esasen bir kısmının Tevrat'tan, İncil'den ve eski hurafelerden derlendiğini iddia ederler. Şarkiyatçıların hadis konusunda farklı sonuçlara varmasının sebepleri arasında, İslâm alimleri tarafından güvenilir kabul edilmeyen Vâkidî, Ebu'l Ferec el-İsfahânî gibi kişilere, ayrıca delil olarak kullanılmayan şâz, garîb, hatta mevzû rivayetlere fazlaca değer vermeleri zikredilebilir. Şarkiyatçıların, ilmîlik iddiasıyla hadisleri tarihî olaylara göre uygun düşüp düşmediğine bakarak açıklamaya kalkışmalarını, en sahih hadislerin bile belli bir zamanda ve belli maksatlarla uydurulduğunu ileri sürmelerini ilmîlikle bağdaştırmak mümkün değildir. Onların bu tutumunun ardında yatan temel fikir ise İslâm'ın ilâhî vahye dayanmadığı ön yargısıdır. (Nasr, 1985:89-95)

Goldziher, ilmî objektiflik bir yana, rivayetlerin siyasî çatışmalar neticesi uydurulduğu ön kabulünü benimseyerek çalışmalarını sürdürmüştür. Sünnet ve hadis kavramları üzerinde ayırma giden ilk müsteşrik Goldziher'e göre hadis ve sünnet kavramları ilk dönemlerde Peygamber'e has olarak kullanılmış değillerdi. Ona göre hadis, *Hz. Peygamber'in davranışlarının hikaye edilmesi* anlamına gelirken sünnet, *bu anlatımdan çıkarılan bağlayıcı kaideler* için kullanılmıştır. Bir başka ifadeyle hadis, sünnetin taşıyıcısı demektir. (Goldziher, 1971:24)

Muir, hadislerin güvenilir yolla nakledilmediğini iddia etmiş ve Hz. Muhammed'in hayatını ortaya koymada tek geçerli kaynağın Kur'an olduğu görüşünü ileri sürmüştür. Hadislerin, İslâm toplumunun ilk üç yüzyıldaki gelişiminin bir sonucu olduğu iddia eden Lammens, tefsir, akaid, hukuk gibi alanlarda uydurulan hadislere bir de müci-

zevî rivayetlerin eklenerek siyer kaynaklarının oluşturulduğunu savunmuştur. Margoliouth, Hz. Peygamber'in getirdiği esasların tek değilse de temel kaynağının Kur'an olması gerektiğini ileri sürmüş, Kur'an'ın hadisin sıhhatini tespitinde esas ölçü alınması gerektiği fikrini benimsemiştir. Kısaca ifade etmek gerekirse, batılı araştırmacıların benimsediği yaygın görüşe göre, hadis kaynaklarının önemli bir kısmı dinî gayretlerle hadis uyduranların sözlerinden meydana gelmiştir. (Hatiboğlu, 2004:54-75)

Şarkiyatçıların hadis tenkidine dair ilk fikirleri Sprenger ve Muir tarafından ortaya atılmış, sonra da zaman içerisinde Goldziher ve Schacht tarafından geliştirilerek sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Bunlara paralel olarak İslâm dünyasındaki modernist düşünce de Ahmed Han ile başlayıp Fazlurrahman ile daha sistemli bir hal almıştır. Şarkiyatçıların görüşleri ile Mutezile arasında benzerlikler olmakla beraber temelde önemli bir farklılığın olduğu ve bunun da yukarıda belirttiğimiz gibi şarkiyatçıların İslâm dinini, Kur'an'ı bir vahiy ürünü olarak kabul etmedikleri ve dolayısıyla hadis/sünnet konusundaki görüşlerinin de bundan farklı olmadığı, buna karşılık Mutezile'nin İslâm düşüncesinin bir parçası olarak İslâm'ı, Kur'an'ı savunduğu, hadis ve sünnete temelden karşı çıkmak yerine farklı kriterler ileri sürdüğü ve hakim düşünceden farklı bazı telakkilere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

“Kur'an İslâmî” Söyleminin Tarihî Arka Planına Kısa Bir Bakış

“Kur'an İslâmî” adı altında dile getirilen iddia ve söylemler her ne kadar modern dönemde ortaya çıkmışsa da buna benzer yaklaşımlar ve söylemler geçmişte de yapılmıştır. Bunlar her ne kadar bir gruplaşma veya ekol olarak teşekkül etmemiş ise de mevzî çıkışlar olarak İslâm tarihindeki yerini almışlardır. Ancak kaynaklarda yer alan “Kur'an bize yeter.” “Bize sadece Kur'an'dan haber ver.” “İslâm sadece Kur'an'dır.” “ Sadece Kur'an'da helal olanları helal, haram olanları haram kabul ederiz.” gibi sloganları dile getirenlerin tamamen mi sünnet ve hadisi inkâr ettikleri yoksa karşı geldikleri bazı rivayetleri reddetmek için mi bu söylemleri dile getirdikleri açık değildir. İslâm dünyasında müslümanlar arasında böyle bir düşünceye sahip olanların(yani sünnet ve hadisin toptan inkârı düşüncesine sahip kimselerin) varlığı kabul edilse bile bunların Hind Alt Kıtasında teşekkül ettiği şekliyle bir ekol halini aldığı söylemek mümkün değildir. Yine bu gibi eğilim sahiplerinin şahıs ve grup olarak kimler olduğu hakkında da kesin bir bilgi yoktur. Yine de “Kur'an İslâmî” söylemi ele alınırken kaynaklarda bu söylemi çağrıştırdığı kabul edilen bazı rivayetlerin incelenmesi konunun anlaşılması için faydalı olacaktır.

1) Konuyla alakalı ilk örnek “Erîke” hadisi olarak bilinen bir rivayettir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Bilin ki bana Kur'an ile birlikte onun bir benzeri de verilmiştir. Karnı tok bir şekilde koltuğuna kurulmuş olan bazı kimselerin “(sadece) bu Kur'an'a sarılın; Kur'an'ın helal dediğini helal, haram dediğini haram kabul edin' diyeceği zamanlar yakındır. Bilin ki, Allah'ın Rasûlünün haram kıldıkları da Allah'ın haram kıldıkları gibidir.” (Ebû Davud, es-Sünen, Kitâbu's-Sünne, 6, hadis no: 4604,4605; et-Tirmizî, es-Sünen, Kitabu'l-İlm,10, hadis no: 2663-2664; İbn Mâce, es-Sünen, Mukaddime,2 I. 6-7, hadis no: 12-13.)

Buna göre, Hz. Peygamber'in haber verdiği bu hususun, hemen kısa süre sonra gerçekleştiği, sahâbî İmrân b. Husayn'ın şu sözlerinden anlaşılmaktadır:

O muhtemelen sadece Kur'an'la yetinmek isteyen birine şu cevabı vermiştir: “Sen ahmak adamın birisin. Kur'an'da öğle namazının dört rekât olduğunu ve kıraatın alçak sesle yapılacağını bulabilirmisin?”-daha sonra namaz, zekat ve benzeri hususları zikretmiş ve o şahsa- “Sen bunların tafsilatını Kur'an'da bulabilirmisin? Bulamazsın, çünkü Allah 'ın kitabı (bu konularda) mücmeldir, bunların tafsilatını ise Sünnet vermiştir.” demiştir.(el-Câmi, 1995:255; eş-Şâtîbî, 1999:19.)

Bu rivayette -İmrân b. Husayn (v. 52/672) zamanında- sünnete gerek olmadığı ve sadece Kur'an ile yetinilebileceği düşüncesinin ilk izlerini görmek mümkündür. (Kırbaşoğlu, 2002:120-130)

II) İmam Şafii, *el-Ümm* adlı eserinde “haberlerin tümünü reddeden bir grubun iddialarının hikâyesi” başlığı altında, adı geçen grupla olan tartışmasını nakleder. Öyle anlaşılıyor ki bu mevzî bir çıkıştır. (eş-Şafii, 1984:367-374) Muhtemelen hadisleri reddetmek isteyen birisiyle yaptığı konuşmayı aktaran Şafii'nin bu nakliyle, hicri II. asırda da hadisleri reddetme eğiliminde olan ve sadece Kur'an'la yetinme düşüncesinin izlerini bulmak mümkündür. Şafii'nin bu tartışmaları, vefat tarihi olan hicri 204'ten önce yapmış olması gerektiği düşünülürse, H. II. Yüzyılda hadisleri toptan reddetme eğilimine rastlanmaya başladığını kesin olarak ileri sürebiliriz.

III) Kur'an'la yetinme düşüncesinin son asırlardaki (XVIII. yüzyılın sonu) uzantısı ise Hind yarımadasında Seyyid Ahmed Han'ın (v. 1315/1898) temel fikirlerinin esas alındığı Ehl-i Kur'an, münkirin-i hadis, Neçirî (Nature), Çekrâlevî ve Perviz gibi muhtelif adlarla anılan bir ekolde bariz bir şekilde görülmektedir. Ehl-i Kur'an ekolü, Hz. Ömer'in “Kur'an bize yeter”⁶ sözünü, farklı bir ifade ve mana yükleyerek, yeniden dile getirmiştir. Bu ekolün, “Kur'an bize yeter” ifadesini hangi anlamlarda kullandıkları ise, onlara ait olduğu belirtilen bazı temel görüşlerden çıkarmak mü-

⁶ Hâlbuki Hz. Ömer bu ifadeyi Hz. Peygamber'in hasta yatağında ağırlaştığı zaman bir vasiyet yazdırmak istemesi üzerine, hastalığının ağırlaştığını, dolayısıyla vasiyet konusunda “Yanımızda Allah 'ın kitabı vardır. O bize yeterlidir.” anlamında kullanmıştır.

kündür. Onlar şu iddialarda bulunurlar: Allah 'ın kitabı mükemmel ve tafsilatlı olup, herhangi bir şerhe ve Peygamberî bir tefsire ihtiyaç yoktur. Hz. Peygamber'e Kur'an'dan başka vahiy gelmemiştir. Peygamber'in görevi Kur'an'ı sadece tebliğ etmektir. Peygamber'e tabi olmaya gerek yoktur... Dolayısıyla onlar "Kur'an bize yeter" demekle, Kur'an'dan başka dinî bir kaynağa gerek olmadığını; bırakınız hadisleri, sünnetin bile kaynak teşkil etmeyeceğini açıkça ifade etmektedirler. (Ertürk, 2003:11)

IV) Yine XX. Yüzyılın başlarında sadece Kur'an ile yetinme düşüncesini net olarak açıklayan ve Kur'an İslâm'ı tabirine lafzen en yakın ifadeyi kullanan Mısırlı bir tıp doktoru Muhammed Tefvik Sıdkî'dir (ö. 1920). O, *el-Menâr* dergisinde "*el-İslâm hüve'l-Kur'ân vahdehû*" isimli bir makale yayımlayarak İslâm'ın sadece Kur'an'dan ibaret olduğunu, hadislere hiç gerek kalmadığını, ibadetin ayrıntılarının ve muâmelatın tamamının Kur'an metnine istinaden tespit edilebileceğini savunmakta, dolayısıyla Hz. Peygamber'in sünnetine ihtiyaç hissedilmediğini açıkça dile getirmektedir. (Ertürk, 2003:11)

V) Günümüzde Reşad Halife'nin başlatıp Edip Yüksel'in devam ettirdiği hareket de sadece Kur'an'a dayanan bir İslâm anlayışını savunmaktadır. Bu düşünce sahiplerine göre Kur'an haricinde hiçbir dinî kaynak esas alınmamalı ve sünnet tamamen reddedilmelidir. Mesela Edip Yüksel Reşad Halife'yle mektuplaşmaya başladığı 1 Temmuz 1986 tarihinden itibaren fikirlerinin değiştiğini, hadise ve sünnete ortaçağ Arap kültürü ve öğretileri şeklinde baktığını, onları Kur'an'a ortak koştuktan vazgeçtiğini açıkça söylemektedir. Ayrıca o, "Kur'an'dan başka dinî kaynakları reddederek İslâm'da reform hareketlerini desteleyen 'Renaissance Institute' 'International Community of Submitters' ve 'The Monotheist Productions' gibi kuruluşlar için İngilizce makale ve kitaplar yazdığını ifade etmektedir. (Ertürk, 2003:12)

Örneklerden de anlaşılacağı gibi günümüzde "Kur'an İslâm'ı" diye ifade edilen hareket ve düşüncenin izlerine İslâm tarihinin daha ilk dönemlerinden itibaren rastlamak mümkündür. Kaynaklarda yer alan rivayetler, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren, özellikle de siyasî çalkantılarla başlayan ve daha sonra sosyal, kültürel, itikadî bunalmırlarla devam eden İslâm dünyasındaki karışıklığın hemen akabinde başlayan fırkalaşma sürecinden sonra, hadislere ve Hz. Peygamber'in sünnetine yönelik şüphelerin, tenkidlerin başladığını göstermektedir.

Hadisleri tamamen ya da büyük ölçüde reddetme eğilimine ilk asırlardan beri rastlanmakta olduğu halde, bu eğilim sahiplerinin şahıs veya grup olarak kimlerden oluştuğuna dair elimizde kesin bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu eğilim sahiplerinden birisiyle yaptığı tartışmayı eserinde nakleden eş-Şafiî de, tartıştığı şahsın hangi grup veya mezhebe mensup olduğunu açıklamamış, sa-

dece genel bir tanımlamada bulunarak kelimcilerden biri olduğunu belirtmekle yetinmiştir. (eş-Şafii, 1984:367-374) Ancak gerek tarihte gerekse günümüzde İslâm dünyasının değişik bölgelerinde bu ve benzeri söylemleri dile getirenlerin tamamının Hz. Peygamber'in sünnetini reddetme eğiliminde olmadıklarını, daha ziyade hadislerle/rivayetlere tenkidî açıdan yaklaşılması gerektiği görüşünü taşıdıklarını vurgulamakta fayda vardır. (Ertürk, 2003:12)

Bilhassa geçmişte “Kur'an bize yeter” diyenlerle, bunu yakın tarihimizde ve günümüzde söyleyenlerin içinde yaşadıkları şartlar ve gözettikleri gayeler arasında bir ayırım yapılması gerekmektedir. Zira İslâm'ın ilk dönemlerinde özellikle itikadî, siyasî ve içtimâî birtakım sebeplerle fitnelerin çıktığı ve buna bağlı olarak hadis uydurma faaliyetlerinin arttığı bir ortamda, rivayetlerin sahihini zayıfından ayıramayan ve uğraş alanı bu olmayan insanların da bulunabileceğini ve bunların “Kur'an bize yeter” diyerek bir nevi Kur'an'a sığınma zorunluluğu hissettiklerini göz önünde bulundurmak ve normal karşılamak gerekir. Muhtemelen onların “Kur'an bize yeter” derken Hz. Peygamber'in sünnetini inkâr etmek gibi düşünceleri yoktu. (Ertürk, 2003:12-13) Zira İslâm tarihi boyunca Hz. Muhammed'in örneğini ve önderliğini, vefatından sonra bu örneğin yegane ifadesi olan hadislerini toptan reddeden, İslâm Kur'an'dan ibarettir diyen hiçbir fırka, grup olmamıştır. Hz. Aişe'nin, Hz. Ömer'in hatta Hz. Ebû Bekir'in zaman zaman “*hasbuna kitabullah*”(bize Allah'ın kitabı yeter) ifadelerinden bu naiv düşüncenin temellerin başlatanlar sadece rivayet istismarcıları olabilir. Haricileri dahi topyekûn sünnet münkiri ilan etmek ilmî emanete riayetsizlik olur. Milâdî 786 yılında vefat eden ve onbeş şeyhinden naklen sahih olan hadisleri ilk olarak derleyerek *el-Camius-Sahih* adı ile günümüze intikal eden eserin sahibi Rebi b. Habib'in bir haricî olduğunu burada hatırlatmak yeterlidir. (Görmez, 2000:4)

İslam Dünyasında Modernizm ve Hadis

Modernizm olgusu yaklaşık üç yüz yıldır müslüman münevverleri meşgul etmektedir. Modernizmin özel fakat şumûllü bir tanımını şu şekilde özetlemek mümkündür: Batı uygarlığının aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümünün ortaya çıkardığı ideoloji ve yaşam biçimi. Hümanizm, sekülerizm ve demokrasi saç ayağı üzerine kurulu; insanı, hakikatin tek ölçüsü kılan ve vahye dünya görüşünde fonksiyener bir yer vermeyen, akli Tanrı'dan ve kutsal prensiplerden bağımsız gören, kurtuluşu dinde değil, bilimde arayan, insan biçimci, insan merkezci dünya görüşü. (Demir & Acar, 1992:251; Albayrak, 2004:15-16) Modernizm, her ne kadar Batı kaynaklı olup Batının tarihsel tecrübesinde bir yerlere tekabül etse de, etkileri sadece Batı sınırlarında kalmamış, başta İslam dünyası olmak üzere tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Hatta başkaları için bir durum olan şey bizde bir değer haline gelmiştir. (Görgün, 1997:29)

İslâm modernizmi ise İslâm'ın kendi iç dinamiklerinden, kendini tecdit, tamir ve tadil etme kabiliyetinden neş'et eden, güç devşiren bir hareket olmaktan ziyade askeri mağlubiyetlerin doğurduğu aşırı tedirgin bir ortamda dış baskıların ve konjoktürel şartların dayatmaları neticesinde vücut bulan; farklı dozlarda da olsa taklit etmeye yöneldiği Avrupa'nın medenî ve kültürel değerlerinin, başarılarının dinî, felsefî ve sosyal kaynaklarını, arka planlarını yeteri ölçüde araştırma, anlama ve kuşatma cehdi göstermeden İslâm'la Avrupaî değerler arasında ayniyet, benzerlik, uzlaşabilirlik ilişkileri kurarak meşrulaştırmacı ve iknaya yönelik bir tutum takınan; *pratikliği, acil çözümleri* öne çıkaran, bu sebeplerden ötürü çok problemlili bir hareketin adıdır. İslâm modernizminin tecdit, islah, ihya... adları altında öngördüğü dinî tasfiye (saflaştırma), *gerçek* İslâm'la *mevcut* İslâm, daha yaygın ifadesiyle İslâm'la müslümanlar arasında tarih içinde var olduğu kabul edilen menfi mesafenin gerçek İslâm'a doğru kaydırılması, en azından boşluğun daraltılması fikrine yaslanıyor. Kısaca İslâm yanlış anlaşılmalı ve yanlış yaşanmıştır. Bugün karşılaşılan mağlubiyetlerin, gerilik ve çöküşlerin, ahlâkî zaafaların sebebi İslâm değil, İslâm'ın sonradan aldığı şekildir; mevcut müslümanlar ve onların zihniyetidir. (Kara, 2003:199)

Modernizmin tanımına ve İslâm dünyasındaki algılanışına dair alıntılıdığımız bu satırlar, aslında konumuzla alakalı önemli vurguları içermektedir. Zira konumuzla alakalı olarak 19. yüzyıl Hint Alt Kitası'nda ortaya çıkmış ve Kur'an İslâm'ı görüşünün tarihteki en belirgin savunucusu olan Ehl-i'z Zikr ve'l Kur'an ekolü, modern dönem diye adlandırdığımız bu zaman süreci içerisinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu ekol değerlendirilirken yukarıdaki satırlar ışığında bölgenin ve İslâm dünyasının içinde bulunduğu siyasi, sosyal, kültürel, iktisadi şartları asla gözden kaçırılmamalıdır.

İnsanın geçmişle irtibatı kaçınılmaz olmakla beraber bunun nasıl ortaya çıktığı ve ne şekilde, hangi kodlarla, ne türden değer yargılarıyla süreceği kültür dairesine ve dönemlere göre değişiklikler hatta zıtlıklar gösterebilmektedir. Burada dönemin ruhu ve ana temayülleri kadar bizzat tarihçinin konumu, halet-i ruhiyesi ve beklentileri de öne çıkar. *İkbal/İdbar devrinde yaşamış olması, iktidarın yanında/karşısında yer alması, gelecekte iyimserliği/kötümserliği, bilgi dağarcığı ve hadiselerle vukufu...* gibi birçok karmaşık ve dönemselleşmiş öğeler tarihçinin kafasından ve kaleminden tarihlerin satırlarına veya satıraralarına doğrudan akseder. (Kara, 2003:55)

Konumuz hadis ve hadis inkârcıları olmakla beraber sayın İsmail Kara'nın bir tarihçinin tarihe bakışını tasvîr eden bu satırları, bizim gelmek istediğimiz noktaya da ışık tutmaktadır. Gerçekten biz de, tıpkı bir tarihçinin tarihe bakış açısını etkileyen faktörlerin bulunduğu gibi, bir kimsenin hadise/sünnete bakışını etkileyen faktörlerin de var olduğunu kabul ediyoruz. O kimsenin halet-i ruhiyesi ve beklentileri, İkbal/idbar devrinde yaşamaması, iyimserliği kötümserliği, bilgi dağarcığı, içinde bulunduğu sosyo-

psikolojik durumun ve özellikle acil çözümler bekleyen sorunlara aceleci çıkış noktaları bulma gibi çeşitli etkenlerin geleneği değerlendirirken, gelenekle sıkı bir irtibatı bulunan hadis/sünneti değerlendirirken (Batı'da yapılan hadis çalışmalarında hadis ya da sünnet kelimeleri yerine *islamic tradition* teriminin kullanılması bu manada önemlidir) etkili olacağı ve şahsın bakış açısını belirleyeceği açıktır. Dolayısıyla Kur'an İslâm'ı söylemi, bir anlamda 1400 yıllık İslâm kültürünü ve tarihini bütünüyle reddetmek anlamına da gelmektedir.

Yenilikçi düşünürlere göre hadisler toplumun modernleşmesinde anahtar rolü üstlenmişlerdir. Bu rol çift taraflı bir kılıç gibi, bir yandan toplumun kurtuluş vesilesi gösterilirken öte yandan sünnette bulunan bazı zayıf ve uydurma unsurlar sebebiyle ümmetin fesadının ve gerçek dinden uzaklaşmasının sebebi sayılmıştır. Bu sebeple özellikle modernist düşünürlere Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu İslâmî yaşantıya vurgu yapmak yerine sadece Kur'an temelli bir İslâm'ı savunmuşlardır. (Hatiboğlu, 2004:89-90)

Bugün hadis sünnet etrafında cereyan eden tartışmaların, İslâm'ın ilk dönemlerindeki konuyla ilgili tartışmalardan pek farklı olduğu söylenemez. Bunu görmek için İbn Kuteybe'nin (v. 276/889) Te'vilü Muhtelifi'l Hadis adlı eserine bakmak dahi yeterlidir. Adeta onun kendi dönemine kadar hadis sünnet etrafında yapılan tartışmaların bir özeti niteliğini taşıyan bu eser tetkik edildiğinde, tartışma konularının; sünnetin bağlayıcılığı, Kur'an karşısındaki konumu, Hz. Peygamber'e ait hadisleri belirlemede göz önünde bulundurulması gereken prensipler, bazı hadislerin Kur'an'la, tarihî olaylarla, ilmî gerçeklerle, akıl ve mantığın açık gerekleriyle çelişmesi, uydurma rivayetler, israiliyat gibi konular olduğu görülür. Kısaca ifade etmek gerekirse, günümüzde hadis/sünnet ile ilgili tartışmaların iki temel konuda yoğunlaştığını söyleyebiliriz; Bu iki temel konunun ilki, İslâm'da sünnetin yeri ve özellikle Kur'an karşısındaki konumudur. Diğer temel tartışma konusu da, sünneti bize aktaran araç olarak hadislerin güvenilir olanlarının tesbiti meselesidir. (Kırbaçoğlu, 2002:118-119) Bunu daha iyi anlayabilmek için, müsteşriklerin Hint Alt Kıtası'nda çalışmaya başladıktan sonra, özellikle ilk dönemde hadis/sünnet konusunda farklı yaklaşımlara sahip ekolleri (Özellikle de Mutezile'yi) yoğun bir şekilde incelemeye başlamış olmaları üzerinde düşünmek yeterli olacaktır.

Hint Alt Kıtası'nda Hadis/Sünnet

Hadis/sünnet muhalifi hareket ve görüşleri inceleyen kaynaklar, sırasıyla Hariciler, Mutezile ve Şia gibi gurupların görüşlerini ele alır. Yine aynı kaynaklar, eğer araştırma alanları ilk dönemle sınırlı kalmıyorsa uzun bir dönem atlayarak 19. yüzyılın ikin-

ci yarısından itibaren Hint Alt Kıtası'nda seslendirilmeye başlayan Kur'an İslâm'ı savunucularının görüşlerine yer verir. (Bkz. İlahîbahş, 1989; Çakın, 1998.) Aslında tarih boyunca sadece Kur'an'a dayalı bir İslâm anlayışını en belirgin şekilde savunan ekol bu kıtada ortaya çıkmış olan Ehl-i'z Zikr ve'l Kur'an ekolüdür. Belki de bu yüzden, *el-Kuraniyyun* yazarı, Hint Alt Kıtası'nın, İslâm'a epey zarar veren Kuraniyyun ve Kadıyanilik gibi iki ekole ev sahipliği yaptığından ve bu nedenle de ne kadar kör bir talihe sahip olduğundan bahseder. (İlahîbahş, 1989:19)

Aslında bu bölge, tarihte aynı zamanda hadis çalışmalarının yoğun olarak görüldüğü bir bölgedir. Pakistan ve Hindistan bölgesinde asırlardır İslâmî ilimler sahasında kayda değer pek çok çalışma yapılmış, pek çok değerli âlimler yetişmiştir. Bölge özellikle hadis/sünnet çalışmalarıyla dikkat çekmiş, günümüze kadar yaşayan birçok hadis medrese ve merkezleriyle temayüz etmiştir. Es-Saganî (1181/1252), Şah Veliyyullah Dehlevî (1703-1762), Mevlânâ Abdülhay Leknevî ve daha bir çok ünlü hadis alimi ve bu alimlerin hadis ilmindeki mümtaz eserleri bu bölgenin ilim dünyasına armağanı olmuştur. Hatta o kadar ki, Şah Veliyyullah Dehlevî'nin de medfûn bulunduğu Delhi'deki mezarlığın Hadisçiler Mezarlığı olarak bilinmesi bölgenin bu alanda ne kadar çok âlim yetiştirdiğini remzeder niteliktedir.⁷

Peki, ama ne olmuştur da tarih boyunca hadis/sünnet çalışmalarının yoğun olarak görüldüğü bu aynı bölgede hadis/sünnete karşı köklü bir muhalefet oluşmuş, sadece Kur'an merkezli ve sadece Kur'an'a dayalı bir İslâm anlayışını benimseyip bunu yaymaya çalışan kimseler ortaya çıkmıştır. Biz bu bölümde, Kuraniyyun ekolünün temsilcilerini ve bunların görüşlerini ele almak yerine bu ekolün ortaya çıkmasında etkili olan bazı etkenler üzerinde durmak istiyoruz.

19. yüzyılın ortalarından itibaren İslâm dünyasında hadis/sünnet hususunda tereddütler ortaya atılmaya başlanmış ve bu problem müslüman âlimlerin gündemini işgal eder olmuştur. Hadisin ciddi şekilde eleştiriye maruz kalması yaygın bir hareket olarak Hint Alt Kıtası'nda kendini gösterdi. Özellikle Mutezile hareketinin yok olma yüz tutmasıyla ortadan kalkan İslâm dünyasındaki hadis/sünnete farklı yaklaşımlar, İslâm aleminde ilk defa Ahmed Han'ın gündeme getirmesiyle hadisleri ihmal etme şeklinde tekrar tezahür etti, arkasından da aynı fikirler Çerağ Ali ve Emir Ali tarafından geliştirilmeye çalışıldı. Ancak onların kendi başlarına ortaya attıkları ferdî düşüncelerden çok, başlattıkları Ehl-i Kur'an hareketi sünnet karşıtı tavırda önemli bir merkez rolü üstlenmiştir. (Hatiboğlu, 2004:83) Seyyid Ahmed Han ile başlayıp Çerağ Ali, Emir Ali gibi kimselerle devam eden hadis/sünnet muhalifi düşünce Abdullah Çekralvî (v. 1914)'nin Ehl-i'z Zikr ve'l Kur'an adlı hareketin ilke ve prensip-

⁷ Bölgedeki hadis/sünnet çalışmalarının yoğunluğunu daha iyi görebilmek için bkz. Daudi, 1995.

lerini ortaya koymasıyla ekolleşme sürecine girmiş ve Abdullah Çekralvî ile birlikte Hoca Ahmedüddîn, Hafız Muhammed Eslem, Gulam Ahmed Perviz gibi şahıslar bu ekolün temsilcileri olmuştur.⁸

Hint Alt Kıtası'ndaki hadis/sünnet muhalifi hareketin sebepleri incelendiğinde bunun altında tek bir sebepten ziyade birçok nedenin yattığı görülecektir. Bölgenin konjoktürel, sosyo-kültürel şartları, sömürgeci İngiliz yönetimini ve Doğu Hindistan şirketinin maddi desteklerini arkasına alan şarkiyatçıların hadis/sünnet hakkında ortaya attıkları şüpheler, Batıda gelişen tenkid zihniyetinin hiç sorgulanmadan ithali ve temel kaynaklarımıza uygulanması, hadis muhaliflerinin eğitim durumları, yaşadıkları sıkıntılar, beklentileri, sömürge devleti ile ilişkileri vs. gibi gerek bölgenin içinde bulunduğu konjoktürel durum gerekse şahısların psikolojik durumları hadis/sünnet muhalefesinde etkili olmuştur.

İlk dönemde görülen hadis inkârını ve bunun sebeplerini etraflıca ele alan Kâmil Çakın, *İlk Hicrî Asırda Hadis İnkârcıları* adlı eserinde başlıca sebepleri şu başlıklar altında ele almaktadır: a) Sahabe'nin kötülenmesi. b) Siyasî ortam. c) İtikadî ortam (kelamî-felsefî nedenler, teşbih ifade eden hadisler, müteşabih ayetleri serbestçe yorumlama, İslâm düşmanlığı, bilgisizlik ve şüphe). d) Hadisçilerin tutumu (rüya yolu ile rivayet, muammerûn, taassub, çelişkili, zayıf ve uydurma hadisler, akla ve tecrübeye zıt hadisler). Hz. Osman'ın şehid edilmesinin ardından gelişen ve giderek artan dozda devam eden siyasî kargaşalık ve bu ortamda Müslüman halkın desteğini sağlamak ve dinî bakımdan meşruiyet kazanabilmek için tarafların hadis uydurmacılığına başvurusu, Müslümanların yeni fethettikleri yerlerde İran kültürü ve Yunan felsefesi ile karşılaşmaları ve Kur'an'ı bu düşünceler ışığında yorumlayıp bu yoruma engel hadisleri inkâr etmeleri, siyasî alandaki ayrılıkların itikadi alana da etki etmesi ve kelami tartışmalarda herkesin kendi görüşüne uymayan hadisleri reddetmesi vs. gibi etkenlerin (Bkz. Çakın, 1998:31-75) bir benzeri 19. yüzyılda Hint Alt Kıtası'nda görülen hadis/sünnet muhalefeti hazırlayan şartlarda da gözlemlenebilmektedir.

Hint Alt Kıtası'nda sünnetin/hadislerin eleştirilmeye başlanması ile bölgenin İngilizler tarafından işgal edilmesi birlikte gelişen olaylardır. Hint Alt Kıtası'na dinî amaçla giden ilk misyoner ve şarkiyatçılar, İslâm'ın zayıf noktalarını tespit etmek, Müslümanları da bunlara inandırmak amacıyla yerli âlimler ile yakın temasa geçmişlerdir. Ayrıca Sprenger, Muir gibi şarkiyatçılar, ellerindeki Doğu Hint şirketinin maddi imkânlarını da düşüncelerini yaymak amacıyla kullanmıştır. Onların bunu yaparken kullandıkları en temel kaynak, Ehl-i Sünnet'e muhalif fikrî cereyanlar ve bunların savunucuları olmuştur. (Hatiboğlu, 2004:16)

⁸ Bu ekol mensuplarının görüşleri için bkz. İlahibahş, 1989; Hatiboğlu, 2004.

Mevdudi ise, uzun bir aradan sonra Hindistan'da Seyyid Ahmed Han ve Çerağ Ali ile hayat bulan ve Çekralvî, Ahmedüddîn Amritsarî, Muhammed Eslem ve Gulam Ahmed Perviz tarafından devam ettirilen bu düşünceyi Müslümanların Batı felsefesi ve kültürü ile karşılaşmasının ve bunlar karşısındaki yenilmişliğin psikolojik bir sonucu olarak görür. (Bkz. Mevdudi, 1997) Çağdaş dönem Pakistan modernistlerinden Fazlurrahman'a göre genelde modernistlerin hadise çok az itimat etmelerinin sebebi ilmî tenkit temeline dayanmayıp daha ziyade, hadislerin oldukça önemli pek çok konuda kendi içinde çelişkiler ihtiva etmesi ve Kur'an ile uyuşmayan unsurlar içermesinden kaynaklanmaktadır. (Hatiboğlu, 2004:129) Nitekim el-Kuraniyyun yazarı da, Abdullah Çekralvî'nin biyografisinde, Amcasının oğlu ile girdiği bir tartışma sonunda önüne sürülen çelişkili rivayetlerden sonra tepkisel olarak ilk defa Vahyin sadece Kur'an ile sınırlı olduğunu ve bundan başka vahiy bulunmadığını söyleyerek hadisleri inkâr ettiğini ifade etmektedir. (İlahibahş, 1989: 27)

Günümüz araştırmacılarından Mehmet Görmez ise bu konuda şunları söylemektedir: "Böyle bir düşüncenin ortaya çıkmasında oryantalist projenin etkisi göz ardı edilemez, ancak bunu sadece oryantalist proje ile izah etmek veya emperyalistlerin sömürge idealleri ile açıklamaya çalışmak doğru değildir. Tarihin miras olarak bize devrettiği problemler ve bu problemleri çözecek ilmî ve entellektüel birikimin azlığı, modern hayatın dayatmaları karşısında İslâm dünyasının içine girdiği düşünce krizi ve bunu açacak düşünsel ve ahlâkî iradenin yokluğu bu sebeplerin başında gelir." (Görmez, 2000:3)

Bütün bu zikredilen sebeplerin yanında Hind yarımadasındaki bu yaklaşımın, oradaki Kadiyanilik ile Bahailik fırkalarının önderlerini peygamber ilan etmeleri ile de yakından alakası olabileceği kanaatini taşımaktayız. Çağdaş dönemdeki peygamberlik iddialarında da gördüğümüz üzere *rasul* ve *nebi* arasında bir ayrım yapılarak, ardından da Hz. Muhammed'in nebilerin sonuncusu olmakla birlikte onun resullerin sonuncusu olduğuna ilişkin Kur'an'da bir hüküm yer almadığı belirtilerek bazı kimseler kendilerini rasul ilan ediyor. Bu tür yaklaşımlara sahip Kadiyanilik ve Bahailik gibi fırkalar da bölgedeki hadis/sünnet muhalefetini etkilemiş olabilir.

Buraya kadar zikrettiğimiz bazı nedenlere ek olarak *El-Kuraniyyun* yazarı İlahibahş'ın maddeler halinde zikrettiği sebepleri de burada alıntılıyarak bu bölümü bitirmek istiyoruz:

- 1) Bütün kaynaklar, bu ekolün, Seyyid Ahmed Han'ın ortaya attığı fikirlerin tabii bir semeresi olduğunda ittifak eder.
- 2) Çeşitli sömürge şekilleri:
 - a) 1857 yılındaki özgürlük hareketinin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Müslümanların kültürel ve siyasi alanlarda bir duraklama süreci yaşamaları ve İslâmî çevrelerde ilmin kaybolması.

- b) Sömürgeci İngiliz devletinin, kendine yardım eden her kesime düşüncelerini serbestçe ifade etmesine izin vermesi ve bunu teşvik etmesi.
- c) Devletin bazı Müslümanların eğitimini üstlenmesi ve bunları dine muhalif düşüncelerle eğitmesi.
- d) Böl-yönet politikası güden İngiliz hâkimiyetinin, Müslümanlar arasına gayr-i İslâmî inanç unsurlarını sokarak İslam saflarını bölmeye çalışması.
- 3) Bazı İslâmî gurupların 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da ilmî çevrelerde yaygın olan nazariyelere kapılıp İslâmî hakikatleri bunlar ışığında yorumlamaya çalışmaları.
- 4) Kuraniyyun hareketinin çıkmasının belki de en önemli sebeplerinden biri, Müslümanların birliğine olan ihtiyaç, mezhepler arasındaki ihtilafların azaltılmasına yönelik istek ve bu sayede İslâm saflarının tevhidini sağlamaktır. (İlahîbahş, 1989: 9-11)⁹

Sonuç

İslâm dünyasında geçmişte olduğu gibi günümüzde de sünnet/hadisi reddetme eğiliminde olanlara rastlanmaktaysa da bu görüşte olanlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de gerek sayıları gerek etkileri bakımından son derece marjinal bir grup olarak kalmışlardır. Hint Alt Kıtası'nda ekolleşme fırsatı da bulan bu düşünce, Osmanlı Türkiyesi'nde, Orta Doğu'da yenilikçi hareketlerin içinde yer bulamamıştır. Sadece Kur'an'a dayalı ve bütün düşünsel ve pratiksel yönlerinin sadece Kur'an'dan çıkarılacağı bir din tasavvuru, uygulamada ortaya çıkaracağı zorluklar yanında teorik olarak da birçok çıkmazın içine sürükleyecektir. Ayrıca bu düşüncenin, bizzat Kur'an'ın kendisinin "güzel bir örnek" olarak sunduğu ve birçok ayette Allah'la beraber Rasül'üne de itaati emrettiği Hz. Peygamber'i, sadece Kur'an'ı insanlara tebliğ eden ve onunla amel eden sıradan bir insan konumuna getireceği, onu *bir ara kablo* hüviyetine büründürüleceği aşikârdır. Bu düşüncenin bile insanı itikâdî açıdan nasıl bir tehlikeye götürebileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kur'an İslâm'ı tabiriyle ister *İslâm'ın tek kaynağının Kur'an olduğu* vurgulanmak istensin, isterse *sünnetin İslâm'ın temel kaynağı olmadığı* ifade edilmeye çalışılsın, isterse de *geleneksel İslâm'ın yanlışlarından kurtulmak için bu görüşe sarılmak* istenilsin her halükarda bu görüşün ne ilmîliğinden ne tutarlılığından ne de anlamlılığından bahsetmek mümkün değildir. Günümüzde ilerçilik adına yolu açmak endişesiyle sünnet ve hadisi yok etmeyi arzulayan kimseler, Fazlurrahman'ın ifadesiyle *Roma'yı yeniden inşa etmek için onu yakan Neron'a benzemektedirler*. (Fazlurrahman, 1995:80, 81)

⁹ Metin tercüme edilirken, metnin bütünlüğünü bozmayacak şekilde kısaltma gibi bazı tasarruflarımız olmuştur.

Netice itibariyle, gerek tarihî gerçeklikleriyle bağlantısı koparılarak, gerekse kendi içerisindeki tutarsızlıklarıyla nebevî sünnetin yok sayılıp oluşturulmaya çalışıldığı “Kur’an İslâm’ı” söyleminin anlamlılığından ve dolayısıyla ilmîliğinden bahsetmek ve onun pratik bir değer ifade ettiğini ileri sürmek isabetli olmasa gerektir. (Ertürk, 2003:29) Ama yine de bugün hangi sebeplerle olursa olsun, vefatının üzerinden on dört asır geçen Resul-i Ekrem’in söz ve uygulamalarının dindeki konumunun hâlâ tartışılıyor olmasını müslümanlar için tabii bir durum olarak değerlendirmemiz mümkün değildir. Bilhassa gerek tarihte gerekse günümüzde zaman zaman Kur’an ve sünnetin delil olarak karşı karşıya getirilmesi, Allah’ın ve Peygamberinin (hâşa) bir hakimiyet yarışına sokulmasının izah edilebilecek hiçbir tarafı olamaz. (Görmez, 2000:3)

Çalışmamızın sonuç bölümünde, konu hakkında okumalarımız sırasında tespit ettiğimiz bazı başlıkları sunarak çalışmamızı sonlandırmak istiyoruz:

Özellikle 19. yüzyıl Kuraniyyun hareketinin görüşleri *tepkisel ve savunmacıdır*. Bu zihniyet içerisinde İslâm kaynaklarına bakış, bizi kendi değerlerimizi Batı değerleriyle bir uzlaştırma ve te’lif çabası içine itmiş ve zaman zaman *kraldan fazla kralcı* bile olunmuştur. Nitekim William Muir’in, Ahmed Han’ın kendisine cevap vermek üzere yazdığı *Essays on the life of Mohammad* isimli eserini okuyunca “Ben Seyyid Ahmed’in iddia ettiği İslâm’a karşı çıkmıyorum. Benim karşı çıktığım genel olarak Müslümanların inandığı İslâm’dır.” demesi, şarkiyatçılara cevap vermek yerine geleneksel İslâm’ı eleştiren ve onu Batılı değerlerle uyumlu hâle getirmeye çalışan bir görüntü arzettiğini mükemmel bir şekilde ifade etmektedir.¹⁰

Bu görüşü savunanlar, ilk dönemlerden itibaren uygulanılan hadis tenkidi yöntemlerinin dışında *tarihî tenkide/iç tenkide* önem vermişler ve bunları hadislere uygulamışlardır.

Belli başlı hadis ve rivayetlerden hareketle şüphelerini küllileştirmişler ve bir rivayeti ele alırken onun hangi kaynaktan, hangi senedle rivayet edildiğine önem vermeksizin yaklaşımlarında hep tenkidi ve şüpheyi esas almışlardır.

Zaman zaman işlerine gelen, görüşlerini destekleyen hadisleri sıhhat derecesine bakmaksızın kabul etmişler ve bu konudaki keyfî uygulamalarını göstermişlerdir. Özellikle Hz. Peygamber’in hadis yazımını yasakladığına dair rivayetleri kendi görüşlerine dayanak olarak almışlardır. Böylece kendi içlerinde mantikî ve ilmî tutarsızlığa düşmüşlerdir.

Rivayetlerin anlaşılmasında sadece akli ön plana çıkardıkları için çeşitli rivayetlerin kabulü ve anlaşılmasında kendi aralarında da ihtilaflar meydana gelmiştir. Ancak akla uyan bazı hadisleri kabul etmişlerdir.

¹⁰ Bu anekdot İbrahim Hatiboğlu’nun adı geçen kitabından (2004:84) alınmıştır.

Görüşlerini desteklemek için mevzû hadisler üzerinde önemle durmuşlar, sayısız rivayetin uydurulduğunu ve muhaddislerin bunları tespitinde yetersiz kaldıklarını ifade etmişler, her rivayetin uydurma olma ihtimalini dile getirmişlerdir.

Hadislere karşı duyulan güvensizlik, tefsirlerde kullanılan sayısız hadisi de etkilemiş ve bu ekolün savunucuları tefsirlerde Kur'an'ı Kur'an ile tefsir metodunu benimsemişlerdir.

Akla, tecrübeye ve müşâhadeye verdikleri önem, mucizelere bakışlarını da etkilemiş, hadis kitaplarında yer alan mucizeler bir yana, Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes'te yer alan mucizeleri bile gerçek kabul edildiği takdirde tabiat kanunlarına muhalefet anlamına geleceği için sembolik veya mecazî olarak değerlendirmişlerdir.

Dinî, ahlâkî, ahirete dair hadislerin sürekli bağlayıcılık gibi dinî bir önem kazanmalarına karşı çıkmışlar ve bu tür hadislerden sadece ahlâkî ve nazarî meseleleri belirleme fonksiyonunun icra edilmesini yeterli görmüşlerdir.

Özellikle Modernistler, hadislerin, İslâm düşüncesinin modernleşmesine bir engel olduğu kanaatini benimsemişlerdir.

Kaynakça

- Albayrak İsmail, *Klasik Modernizmde Kur'an'a yaklaşımlar*, İstanbul: Ensar, 2004.
- Çakın Kâmil, *İlk Hicrî asırlarda Hadis İnkârcıları*, Ankara: Seba yayınları, 1998
- Daudi Zaferullah, *Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İstanbul: İnsan yayınları, 1995.
- Demir Ömer & Acar Mustafa, "Modernizm", Sosyal Bilimler Sözlüğü, İstanbul: Ağaç yayıncılık, 1992.
- Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Es-Sunen*, Riyad: Mektebetü'l Meârif li'n-Neşri ve't-Tezî, (?)
- ed-Dineverî Muhammed b. Müslim b. Kuteybe, *Hadis Müdafaası (Te'vîlü muhtelifi'l hadis) çev.* M. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul: Kayıhan yayınları, 1989.
- el -A'zamî Muhammed Mustafa, *Dirâsât fi'l hadisi'n nebevî ve târihi tedvînihi*, Beyrut: (?), 1985.
- el-Bağdadi Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir Abdülkahir, *Usûlü'd-dîn*, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.
- Emin Ahmet, *Fecru'l İslâm*, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısıriyye, 1965.
- Ertürk Mustafa, "Nebevî Sünnet'in Tarihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'an İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Sayı I, 2003, s. 11.
- eş-Şafii Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *Mevsûatü'l- İmam eş-Şafii , Cimâu'l- ilm, thk.* Muhammed Ahmed Abdülaziz, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, çev. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz yayıncılık, 1999.

- et-Tirmizî Muhammed b. İsa, *es-Sunen*, Riyad: Mektebetü'l Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, (?)
Fazlurrahman, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın , Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2004.
- Fazlurrahman, *Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu*, çev. Salih Akdemir, Ankara: Ankara Okulu Yayınları., 1995.
- Goldziher Ignaz, *Muslim Studies (Muhammedaniche Studien)*, çev. C. R. Barber, S. M. Stern, London: George Allen and Unwin, 1971.
- Görgün Tahsin, "Bir Problem Olarak Modernite", *İslam ve Modernleşme*, İstanbul: İSAM, 1997.
- Görmez Mehmet, "Giriş" *Kitâbu's Sunne*, Musa Cârullah Birgiyef, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2000.
- Hansu Hüseyin, *Mutezile ve Hadis*, Ankara: Kitâbiyât, 2004.
- Hatiboğlu İbrahim, *Çağdaşlaşma ve Hadis Tartışmaları*, İstanbul:Hadisevi, 2004.
- Hudari Muhammed, *İslâm Hukuk Tarihi*, çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman yayınları, 1974.
- Işık Kemal, *Mutezilenin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, 1967.
- İbn Mâce Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el Kazvîni, *es-Sunen*, Riyad: Mektebetü'l Meârif li'n-Neşri ve't-Tevzî, (?)
- İbn Teymiyye, *Mecmû'atü'r resâil ve'l mesâil* , 'Risâletü'l Furkân beyne'l -hakkı ve'l Batıl', Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1983.
- İlahîbahş, *El-Kur'âniyyun ve şübühathum havle's-sünne*, Taif: Mektebetü's-Siddik,1989.
- İslâmoğlu Mustafa, *Üç Muhammed- İki Tasavvur Bir Gerçek-*, İstanbul: Denge Yay. 2004.
- Juynboll G. H. A., *The Authenticity of the Tradition Literature*, Leiden; E. J. Brill, 1969.
- Kara İsmail, *Din ile Modernleşme Arasında*, İstanbul: Dergâh yayınları, 2003.
- Kırbaçoğlu M. Hayri, *İslâm düşüncesinde Sünnet*, Ankara: Ankara Okulu yayınları, 2002.
- Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi*,(Abdürrezzak, el-Musannef içinde),Beyrut: el-Meclisü'l-İlmî,1983
- Mevdudi Ebû'l Ala, *Sünnetin Anayasal Konumu*, trc. Durmuş Bulgur-Zaferullah Daudi, Konya: Dizgi Ofset, 1997.
- Nasr Seyyid Hüseyin, *İslâm: İdealler ve Gerçekler*, çev Ahmet Özel, İstanbul: Akabe Yayınları, 1985.
- Rebi b. Habib, *El- Camiü's Sahih*, Beyrut: Darü'l-Hikme, 1995.